

Na czym polega wielofunkcyjność rolnictwa?

prof. Henryk Runowski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Postrzeganie rolnictwa i jego funkcji zmienia się wraz z upływem czasu i rozwojem społeczno-gospodarczym. Kiedyś zasadało się ono głównie na zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych, takich jak dostęp do wyżywienia czy uzyskanie konkretnych dochodów finansowych. Jednak w dzisiejszej, dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości nasze podejście powinno ewoluować w stronę wielofunkcyjności rolnictwa. Szczególnie ważne w tym kontekście jest wcielenie funkcji pozakomercyjnych, będących odpowiedzią na kryzys klimatyczno-środowiskowy. Jaką rolę pełni obecnie sektor rolno-spożywczy? Z jakimi wyzwaniami musi się zmierzyć? Które z nich są dla nas najważniejsze?

Historyczne funkcje rolnictwa wynikały z konieczności zaspokojenia bezpośrednich potrzeb rodzin rolniczych takich, jakich wyżywienie, zamieszkanie, zatrudnienie czy zapewnienie sobie źródła dochodów. Sprowadzały się one zatem nie tylko do produkcji artykułów żywnościowych, ale również do dostarczania wielu surowców nieżywnościowych niezbędnych do funkcjonowania mieszkańców wsi (np. włókno lnu, konopi do produkcji odzieży czy pościeli, słoma jako materiał budowlany itp.). Pozwalało to zapewnić wysoki poziom samowystarczalności wiejskich gospodarstw domowych. W miarę rozwoju gospodarki rolnictwo zaczęło korzystać z coraz większej ilości wytworów przemysłu (maszyny, nawozy sztuczne, chemiczne środki ochrony roślin, środki weterynaryjne, materiały budowlane), a samo skupiało się przede wszystkim na produkcji surowców żywnościowych nie tylko na własne potrzeby, ale również na potrzeby żywnościowe rosnącej liczby ludności miast i terenów wiejskich.

Dominujący początkowo udział ludności rolniczej w strukturze zawodowej ludności kraju wyraźnie się zmniejszał wraz z postępującym uprzemysłowieniem. Tym samym spadało znaczenie funkcji rolnictwa jako miejsca potencjalnego zatrudnienia. W 1921 roku zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie stanowili 77,1% ogółu zawodowo czynnych osób w Polsce. W kolejnych latach udział ten wyraźnie się zmniejszał i wynosił odpowiednio: w 1950 roku – 57,2%, w 1970 roku – 38,6%, w 1995 roku – 27,7%¹. Obecnie, według danych GUS, zatrudnienie w rolnictwie deklaruje już tylko 8,4% ogółu pracujących². W wielu krajach zachodnioeuropejskich odsetek ten jest znacznie mniejszy i często nie przekracza 1-2%. Wraz ze zmniejszaniem się udziału zatrudnionych w rolnictwie, malało jego znaczenie w tworzeniu produktu krajowego brutto (PKB). Podczas gdy w 1950 roku rolnictwo tworzyło jeszcze

¹ A. Szuman, *Przeobrażenia struktury społeczno-zawodowej ludności polski w XX wieku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, z. 3-4, s. 187-202.

² *Polska w liczbach 2022*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2022.

24,5% krajowego PKB, to w 2000 roku już tylko 7,7%³. Obecnie jest to zaledwie 2,5%. Niezależnie od przytoczonych wskaźników, rolnictwo ma nadal bardzo duże znaczenie pod względem gospodarczym, społecznym, przyrodniczym i kulturowym, choć postrzeganie rangi tych funkcji zmienia się w czasie.

”

W 1921 roku zatrudnieni w rolnictwie i leśnictwie stanowili 77,1% ogółu zawodowo czynnych osób w Polsce. W kolejnych latach udział ten wyraźnie się zmniejszał i wynosił odpowiednio: w 1950 roku – 57,2%, w 1970 roku – 38,6%, w 1995 roku – 27,7%, w 2022 roku – 8,4% ogółu pracujących. W wielu krajach zachodnioeuropejskich odsetek ten jest znacznie mniejszy i często nie przekracza 1-2%.

Po II wojnie światowej, kiedy notowano duży przyrost naturalny i niedobory żywności, główna funkcja rolnictwa sprowadzała się do zaspokajania krajowego popytu na produkty rolne, czyli zapewniania bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Produkcja rolna nakierowana na zapewnienie dostaw plonów do bezpośredniego spożycia i surowców dla przetwórstwa rolno-spożywczego była postrzegana za wiodącą funkcję rolnictwa także w początkach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR)⁴. Oczekiwano bowiem wzrostu produkcji rolnej dla zaspokojenia rosnących potrzeb żywnościowych ludności. Rozwój przemysłu wspierał realizację funkcji produkcyjnej rolnictwa i pozwalał na wzrost intensyfikacji rolnictwa⁵. Sprzyjał temu znaczny postęp mechanizacyjny, chemizacyjny i technologiczny oraz organizacyjny. Rosło też znaczenie postępu biologicznego, związanego z doskonaleniem cech genetycznych roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich, co zapewniało wzrost wydajności jednostkowych roślin i zwierząt oraz całkowitego wolumenu produkcji rolnej.

Gospodarstwa rolne w wyniku postępującego procesu koncentracji stawały się większe i korzystały z coraz nowocześniejszej i wydajniejszej techniki, sprzyjając procesowi substytucji pracy ludzkiej pracą uprzemysłowioną. Postęp w tym zakresie był szczególnie widoczny w krajach zachodnioeuropejskich⁶. W rolnictwie polskim zaawansowanie tego procesu było mniejsze, podobnie jak w innych krajach byłego bloku socjalistycznego (choć i tu notowano zauważalny wzrost wydajności i produktywności rolnictwa). Dalsze, korzystne zmiany w tym zakresie są widoczne po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Obecnie wiele polskich gospodarstw rolnych, szczególnie mających charakter towarowy, nie ustępuje pod względem umaszynowania i stosowanych technologii oraz produktywności ich odpowiednikom w krajach wysoko rozwiniętych. Polska stała się też jednocześnie liczącym eksporterem produktów rolno-spożywczych.

Na początku lat 70. XX w. wśród wiodących funkcji rolnictwa ponownie zaakcentowano kwestię zaopatrzenia w żywność. Tym razem jednak nie tylko w zakresie samowystarczalności poszczególnych krajów czy regionów Europy, ale głównie z perspektywy zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego na świecie. Zadanie to jest nadal aktualne i wymaga od rolnictwa europejskiego poprawy produktywności i konkurencyjności na rynkach międzynarodowych. Nakłada to na rolnictwo dodatkową funkcję w postaci zorientowania na konkurencję i rynek oraz rosnące wymagania konsumentów. Warto zaznaczyć, że orientacja rynkowa rolników nie tylko oznacza wytwarzanie dużej ilości produktów – muszą być one przede wszystkim coraz lepszej jakości⁷.

³ W. Ziętara, *Gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze jako podstawowe ogniwo łańcucha żywnościowego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2015, z. 4, s. 375-392.

⁴ Traktat EWG z 1957 r. określał pierwszy cel europejskiej Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) jako „wzrost wydajności rolnictwa poprzez wspieranie postępu technicznego, racjonalizację produkcji rolnej i jak najlepsze wykorzystanie czynników produkcji”, w: Traktat EWG, art. 39 ust. 1a (obecnie: Traktat UE, art. 33 ust. 1a). Wśród dalszych celów WPR wymieniano: „stabilizację rynków w celu zapewnienia dostaw konsumentom żywności po rozsądnych cenach”, w: Traktat EWG, art. 39 ust. 1e (obecnie: Traktat UE, art. 33 ust. 1e).

⁵ H. Runowski, *Zrównoważony rozwój gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych*, w: „Gospodarka, człowiek, środowisko na obszarach wiejskich”, 2001, s. 224-238; E. Majewski, *Trwały rozwój i trwałe rolnictwo*, Wydawnictwo SGGW, 2008, s.199.

⁶ S. Kowalczyk, R. Sobiecki, *Europejski model rolnictwa wobec wyzwań globalnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2001, t. 4, s. 35-58.

⁷ A. Czyżewski, *O nowy paradygmat rozwoju rolnictwa (refleksje nad książką J.S. Zegara pt. „Współczesne wyzwania rolnictwa”)*, „Ekonomista” 2013, nr 6, s. 831-841.

Pod koniec lat 60. XX w. dostrzeżono, że postępującej intensyfikacji i wzrastającej produktywności rolnictwa towarzyszy szereg niekorzystnych zjawisk, takich jak osłabienie bioróżnorodności gatunkowej, erozja i zanieczyszczenie gleb oraz wód gruntowych czy zachwianie dobrostanu zwierząt. Stąd zrodziła się potrzeba zadbania również o sferę środowiskową, społeczną, kulturową oraz etyczną rolnictwa.

Już pod koniec lat 60. XX w. dostrzeżono, że postępującej intensyfikacji i wzrastającej produktywności rolnictwa, poza pozytywnymi skutkami w postaci rosnącego wolumenu produkcji, towarzyszy szereg niekorzystnych zjawisk, takich jak osłabienie bioróżnorodności gatunkowej na obszarach wiejskich, pogarszanie stanu środowiska naturalnego, erozja i zanieczyszczenie gleb oraz wód gruntowych, zachwianie dobrostanu zwierząt, a także nadprodukcja niektórych produktów rolnych⁸. W efekcie, oprócz zadań produkcyjnych oraz rynkowych, rolnictwu i rolnikom przypisuje się od tego czasu inne, równie ważne jak produkcja żywności, funkcje, niezbędne do zapewnienia trwałego, zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego⁹. Mają one charakter środowiskowy, społeczny, kulturowy czy etyczny¹⁰. Wynika to m.in. z tego, że w większości państw europejskich, także w Polsce, w użytkowaniu rolniczym znajduje się ponad połowa obszaru kraju. Stąd utrzymanie tych zasobów w należytej kondycji z myślą o obecnym i przyszłych pokoleniach jest sprawą o najwyższym znaczeniu¹¹. Stało się oczywiste, że właściciele i użytkownicy gospodarstw rolnych pozostają swego rodzaju powiernikami jednego z najcenniejszych zasobów każdego społeczeństwa, jakim są grunty rolne, przestrzeń wiejska, a także różne dobra przyrody i kultury wiejskiej. Takie postrzeganie rolników, a szerzej – wielofunkcyjności rolnictwa, wpłynęło bardzo silnie na kształt i kierunki ewolucji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej i krajowych polityk rolnych oraz spowodowało rosnące z troską społeczeństw poszczególnych krajów o środowisko i jego bioróżnorodność czy dobrostan zwierząt. Szczególnie od początku lat 70. XX w. podkreśla się potrzebę skorygowania wąskiego widzenia funkcji i oczekiwanych świadczeń ze strony rolnictwa¹². Jest to związane z określoną w 1968 r. potrzebą realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym rolnictwa¹³. Funkcje gospodarcze i ekonomiczne poszerzono o aspekty ekologiczne, w tym ochronę środowiska i jego zasobów, oraz aspekty społeczne, obejmujące między innymi problemy jakości życia i funkcjonowania ludności na obszarach wiejskich. Ochrona przyrody i zwierząt, a od lat 80. XX w. – redukcja obciążeń ekologicznych stały się oczekiwanymi i wymaganymi funkcjami rolnictwa. Wymóg przyjaznej środowisku formy rolniczego gospodarowania pojawił się wyraźniej w dokumentach WPR pod koniec lat 90. XX wieku i jest nieodłącznym elementem wielopłaszczyznowego modelu rozwoju rolnictwa, które musi wypełniać również funkcje pozakomercyjne¹⁴.

⁸ A. Czyżewski, P. Kułyk, *Dobra publiczne w koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa; ujęcie teoretyczne i praktyczne*, „Problemy Rolnictwa Światowego” 2011, t. 120, s. 69-79; H. Runowski, dz. cyt.; J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 4.

⁹ E. Majewski, dz. cyt.; H. Runowski, *Poszukiwanie równowagi ekonomiczno-ekologicznej i etycznej w produkcji mleka*, „Roczniki Nauk Rolniczych Seria G, Ekonomia rolnictwa” 2007, t. 93, z. 2, s. 13-26; J. Wilkin, dz. cyt.; H. Runowski, W. Ziętara, *Future role of agriculture in multifunctional development of rural areas*, „Abstract: Applied Studies in Agribusiness and Commerce” 2011, t. 5, s. 29-39.

¹⁰ H. Runowski, tamże; J. Wilkin, *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, w: *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, red. M. Kłodziński, IRWiR PAN, Warszawa 2008; J.S. Zegar, *Refleksje nad ewolucją wsi*, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 3; W. Ziętara, *Gospodarstwa i przedsiębiorstwa rolnicze jako podstawowe ogniwo łańcucha żywnościowego*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2015, z. 4, s. 375-392.

¹¹ A. Czyżewski, P. Kułyk, dz. cyt.

¹² M. Kłodziński, *Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagraryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej*, „Studia BAS” 2010, nr 4, s. 9-28.

¹³ E. Majewski, dz. cyt.; H. Runowski, *Zrównoważony rozwój gospodarstw...*, dz. cyt.

¹⁴ J.S. Zegar, *Kwestia agrarna w Polsce*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.

Wielofunkcyjność rolnictwa opiera się na zarządzaniu zasobami ziemi i zasobami wodnymi, podtrzymywaniu i wzbogacaniu tradycji kulturowej oraz spójności i żywotności obszarów wiejskich, zapewnianiu bezpieczeństwa żywnościowego i produkcji zdrowej żywności, a także produkcji energii z biomasy.

Znaczenie wielofunkcyjności rolnictwa wpłynęło na stanowiska rządów poszczególnych krajów, a zwłaszcza Unii Europejskiej, oraz charakter negocjacji handlowych na forum Światowej Organizacji Handlu (WTO). W literaturze naukowej pojawiają się próby uporządkowania poszczególnych funkcji sektora rolniczego. Jedną z takich propozycji sformułował belgijski ekonomista rolny G. Huylenbroeck¹⁵. Badacz ten wymienia zielone, błękitne, żółte i białe funkcje rolnictwa.

1. Funkcje zielone: zarządzanie zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzanie korzystnych warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, zapewnienie dobrostanu zwierząt, utrzymanie bioróżnorodności i poprawa obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej.
2. Funkcje błękitne: zarządzanie zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej.
3. Funkcje żółte: utrzymywanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymywanie i wzbogacanie tradycji kulturowej oraz tożsamości wsi i regionów, rozwój agroturystyki i myślistwa.
4. Funkcje białe: zapewnianie bezpieczeństwa żywnościowego i produkcji zdrowej żywności (*food security and food safety*).

Inni autorzy¹⁶ wymieniają następujące funkcje rolnictwa:

- funkcjonalność biznesowa,
- zaspokojenie zróżnicowanej sytuacji rynkowej,
- ochrona środowiska/dobrostan zwierząt,
- zachowanie obszarów wiejskich/wielofunkcyjność,
- osiągnięcie społecznego uznania dla pracy rolniczej,
- funkcje społeczne, w tym ochrona krajobrazu kulturowego,
- produkcja energii.

W tej klasyfikacji znajdujemy podobieństwa do zaprezentowanej wcześniej. Wymieniane są funkcje powiązane z sytuacją na rynku paliwowym na świecie oraz wyczerpywaniem się paliw kopalnych i wzrostem cen ropy naftowej. Wynika z tego konieczność większego zainteresowania źródłami energii odnawialnej, w tym biopaliwami pochodzenia rolniczego. Należy jednak zauważyć, że produkcja biopaliw zaostrza konkurencję o zasoby ziemi rolniczej i wody między produkcją rolną na cele żywnościowe i cele paliwowe. Wobec rosnącego w skali światowej zapotrzebowania na żywność, na cele paliwowe trzeba zatem przeznaczać tylko tę część pozyskiwanej biomasy, która nie ma charakteru żywnościowego.

Wobec rosnącego w skali światowej zapotrzebowania na żywność, na cele paliwowe trzeba przeznaczać tylko tę część pozyskiwanej biomasy, która nie ma charakteru żywnościowego.

¹⁵ Cyt. za J. Wilkin, *Rolnictwo – funkcje teraz i w przyszłości*, „Pomorski Przegląd Gospodarczy” 2009, nr 3.

¹⁶ Ch. Canenbley i in., *Funktionen der Landwirtschaft in Deutschland*, nr 9, Hamburg 2004, https://epub.sub.uni-hamburg.de/epub/volltexte/2013/17925/pdf/biogum_fb_2004_09.pdf [dostęp online].

W ostatnim dziesięcioleciu podkreśla się jeszcze jedną, bardzo ważną funkcję rolnictwa, która związana jest z przeciwdziałaniem zmianom klimatu¹⁷. Wskazuje się potrzebę korygowania struktury produkcji, polegającej na ograniczeniu działalności o wysokiej emisji gazów cieplarnianych. Dotyczy to głównie produkcji zwierzęcej, w tym w szczególności zwierząt przeżuujących (w naszych warunkach przede wszystkim bydła i owiec). Konieczne jest też ograniczanie śladu węglowego oraz sekwestracja dwutlenku węgla w rolnictwie.

Wszystkie wymienione funkcje pozakomercyjne cechują się tym, że ich „produkty” nie są wyceniane na rynku i nie przynoszą dochodów dostarczającym je producentom rolnym, mimo że ich uzyskiwanie czy zapewnianie wymaga poniesienia określonych kosztów. W obecnym porządku prawnym i ekonomicznym koszty te rekompensowane są głównie w formie subwencji czy dotacji unijnych i krajowych. Nie zawsze spotyka się to ze zrozumieniem podatników i konsumentów. Wynika to prawdopodobnie z niewystarczającej wiedzy z zakresu tworzenia i roli tzw. dóbr publicznych, a czasem też z rozbieżnych interesów konsumentów i podatników oraz rolników. Rolnictwo potrzebuje zatem dodania funkcji polegającej na doskonaleniu komunikacji rolników ze społeczeństwem, czemu mogą dziś sprzyjać rozwijające się cyfrowe metody komunikacji, nowoczesne technologie oraz sztuczna inteligencja.

Podsumowując, rolnictwo, wraz z rozwojem społeczno-gospodarczym i upływem czasu, poszerza zakres swoich funkcji. Prawdopodobnie dziś nie znamy jeszcze wielu z nich. Nauka zaś z pewnością nie rozpoznała jeszcze wszystkich płaszczyzn z zakresu środowiska gospodarczego, przyrodniczego, społeczno-kulturowego oraz przeciwdziałania zmianom klimatu, w ramach których rolnictwo może odegrać ważną, jeśli nie kluczową, rolę.

O autorze

Prof. dr hab. **Henryk Runowski** – tytuł profesora nauk ekonomicznych uzyskał w 1997 r. Zawodowo jest związany ze Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (od 2009 roku kieruje tu Katedrą Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw). Jego zainteresowania naukowe to m.in.: procesy dostosowawcze w przedsiębiorstwach i gospodarstwach rolnych oraz efekty wdrażania różnych form postępu i innowacji, w tym technologii cyfrowych w rolnictwie. Jest autorem lub współautorem ponad 500 publikacji, w tym ponad 20 monografii. Kierował kilkudziesięcioma projektami badawczymi i szkoleniowymi. Jest członkiem Komitetu Nauk Ekonomicznych PAN i Przewodniczącym Rady Naukowej Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. W 2023 roku Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie przyznał mu zaszczytny tytuł doktora honoris causa. Głównym hobby jest renowacja zabytków wiejskich.

¹⁷ M. Maciejczak, I. Takács, K.T. György, *Use of smart innovations for development of Climate Smart Agriculture*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2018, s. 117-124.

Partnerzy

Pomorski Fundusz Rozwoju
sp. z o.o. z siedzibą w Gdańsku

Partnerzy numeru

